

T. E. ŞAHBAZOV

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası
E-mail: atamsh72@yahoo.com

**AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN 1918 - 1920-Cİ İLLƏRDƏ
HƏRBİ MƏKTƏBLƏRİNDƏ GÜNÜN NİZAM QAYDALARININ TƏŞKİLİ**

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 1918-1920-ci illərdə hərbi məktəblərində günün nizam qaydalarının təşkili, milli hərbi kadrların hazırlanması prosesində təhsil - tədrisin, təlim - tərbiyənin təşkilinə xüsusi diqqət yetirilməsi və qoşunların təlim - tərbiyə formalarının təsnifatı, yay və qış mövsümlərinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla döyüş hazırlığı planı haqqında məlumat verilir.

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, ordu quruculuğu, günün nizam qaydaları, kadr problemi, döyüş hazırlığı proqramı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycan xalqının zəngin keçmişinin ən qiymətli səhifələrindən biri olduğu kimi, Cümhuriyyət ordusunun formalaşdırılması, onun yadelli işğalçılara qarşı dönməz mübarizəsi də Azərbaycanın qəhrəmanlıq tarixinin şərəfli bir mərhələsidir. Qısa müddət ərzində hərbin inkişaf səviyyəsinə cavab verən ordunun yaradılması, təchiz edilməsi, yüksək hazırlıq səviyyəsinə gətirilməsi yorulmaz əsgəri xidmətin misilsiz nümunəsi idi.

Müstəqil Azərbaycan Ordusunun yaradılması, möhkəmləndirilməsi və real qüvvəyə çevrilməsi 1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinin çox mühüm və sanballı səhifələrindən birini təşkil edir. Çünki istiqlaliyyətin elan edildiyi elə ilk günlərdən ordunun qurulması hökumət və dövlət orqanlarının diqqət mərkəzində dayanırdı və qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün respublikanın bütün imkanları səfərbər edilmişdi. Bu da təsadüfi deyildi. Uzun illərdən sonra milli dövlətçiliyinə nail olmuş Azərbaycan xalqının taleyi, onun istiqlaliyyətinin sabahı əslində müstəqil ordunun təşkili səviyyəsi ilə birbaşa bağlı idi.

Cəmiyyət quruculuğunun bütün sahələrində olduğu kimi, ordu quruculuğunun da özünəməxsus obyektiv qanunauyğunluqları vardır və bu qanunauyğunluqlara riayət edilməməsi ordunun formalaşdırılmasında ciddi çətinliklərin ortaya çıxması ilə şərtlənə bilər. Bütün dövrlərdə, bütün ordular üçün ümumi olan qanunauyğunluqlar eyni zamanda milli ənənələrdən, xalqın mənəvi potensialından, ölkənin iqtisadi, siyasi, demoqrafik imkanlarından, coğrafi vəziyyətindən və s. irəli gələn xüsusiyyətləri də istisna etmir. Ordu quruculuğu üçün ümumi cəhətlər çoxluq təşkil etsə də, hər bir ölkədə bu prosesin həmin ölkəyə xas olan xarakterik xüsusiyyətlərini də görmək mümkündür.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ordusunun qısa vaxt ərzində formalaşdırılmasının əsas səbəblərindən biri də bu idi ki, həmin prosesə rəhbərlik edən şəxslər ümumi nəzəri dəyərlər və əldə olan təcrübə ilə ordu quruculuğunun Azərbaycan şəraitindən irəli gələn xüsusiyyətlərini çox incəliklə və üzvi şəkildə birləşdirə bilmişdi.

Maddi-texniki baza və şəxsi heyət ordunun təşkilinin ən başlıca elementlərindəndir. Maddi-texniki bazası olmayan şəxsi heyət insan toplusundan başqa bir şey deyil. Şəxsi heyətsiz maddi-texniki baza isə reallaşmamış potensialdır. Yaradılan ordu üçün seçilən ən yaxşı struktur formasının, idarəetmə orqanının, ən müasir texnikanın imkanlarını reallaşdıran ordunun şəxsi heyəti, onun zabit və əsgərləridir. Onların seçilməsi, yerləşdirilməsi, hazırlıq səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi, şəxsi işgüzarlıq keyfiyyətləri ilə qarşıya qoyulan hərbi tapşırıqların üzvi şəkildə

əlaqələndirilməsi ordunun döyüş hazırlığının əsas əlamətlərindən biridir. Ona görə də qoşun hissələrinin zəruri kadrlarla təmin edilməsi, sırasıyla heyətlə komplektləşdirilməsi Azərbaycanın müstəqil ordu quruculuğunun əsas istiqamətlərindən birini təşkil edirdi. Bu istiqamətdə qarşıda dayanan vəzifələrin həyata keçirilməsi bir sıra çətinliklərlə şərtlənirdi. Həmin çətinliklər də ondan ibarət idi ki, mövcud olan milli zabıt kadrlar planlaşdırılan ordunun yaradılması üçün tələb olunan kadrların az bir hissəsini təşkil edirdi.

Azərbaycanlıların Çar Rusiyası dövründə hərbi məktəblərdə təhsil almasına məhdudiyət qoyulmasının acı nəticələri yeni qurulan orduda böyük kadr problemi yaratmışdı. Bu problemin aradan qaldırılması üçün lazımı yolların təyin edilməsinin biri vaxt itirmədən milli kadrların hazırlanması idi. Ən başlıcası isə orduya cəlb edilmiş olan zabıtlərin Azərbaycanın mənafeələrinə sədaqətlə xidmət etməsinə nail olmaq idi.

Çar Rusiyası ordusunda xidmət etmiş Azərbaycanlı zabıtlərin azlığı yeni milli kadrların hazırlanmasını tələb edirdi. Bu sahədə mövcud olan yeganə təhsil müəssisəsi Gəncə Praporşiklər məktəbi idi.

Türk qoşunları Azərbaycanı tərk etdikdən sonra bu məktəbin fəaliyyətinin təşkili tamamilə Hərbi Nazirliyin üzərinə düşmüşdü. Əhəmiyyəti nəzərə alındığı üçün idi ki, Praporşiklər məktəbində təhsilin və tədrisin, təlim-tərbiyənin təşkilinə xüsusi diqqət yetirilirdi.

Məktəbdə yunkerlər üçün xüsusi rejim hazırlanmışdı. Həmin rejim aşağıdakı şəkildə idi:

- 6.00 -yunkerlərin yerindən qalxması;
- 6.30 -səhər çayı;
- 7.00-7.45 -səhər gimnastikası;
- 8.00-11.00 -sıra hazırlığı;
- 11.00-12.00 -yuxarı siniflər üçün mühazirə, aşağı siniflər üçün nizamnamələr;
- 13.00-14.00 -nahar yeməyi;
- 14.00-17.10 -istirahət saatları;
- 17.30-19.30 -yuxarı siniflər üçün mühazirə, aşağı siniflər üçün nizamnamələr;
- 19.45 -şam yeməyi və axşam çayı;
- 21.00 -axşam yoxlaması.

Cümə axşamı günü dərslər yalnız günün birinci yarısı keçirilirdi. Həmin gün saat 11.00-12.30 arasında yuxarı siniflərdə nizamnamələrin öyrənilməsi ilə məşğul olurdular. Cümə günəri isə istirahət günləri idi.

Azərbaycan Ordusunun gələcək zabıtlərinin necə hazırlanması Hərbi Nazirliyin rəhbərliyinin də daimi nəzarəti altında idi. 1918-ci il dekabr ayının əvvəllərində hərbi nazir S.Mehmandarov özü şəxsən məktəbə baş çəkdi, təlim-tərbiyənin gedişi, yunkerlərin qayğısı ilə yaxından tanış oldu, bu tanışlıqdan sonra imzaladığı müvafiq əmrdə gələcək zabıtlərin ərzaq və digər təminatlarına xüsusi diqqət yetirilməsini tələb edirdi.

1919-cu il oktyabr ayının sonunda Praporşiklər məktəbinin bazasında Hərbi məktəb yaradıldı. Bütün hazırlıq işləri başa çatdırıldıqdan sonra 1919-cu il noyabrın 9-da hərbi nazirin 522 sayılı əmri ilə Praporşiklər məktəbi Hərbi məktəb adlandırıldı.

Hərbi məktəbin Əsasnaməsində qeyd olunurdu ki, bu məktəbin yaradılmasında məqsəd ümumi savada malik olan gənclərə hərbi tərbiyə, sonra təlim və elmi-pedaqoji hazırlıq verməkdən ibarətdir. Burada təhsil alan gənclər də həqiqi hərbi xidmətdə sayılır və yunker adlandırılırdılar.

Məktəb üç bölmədən ibarət idi - piyada, topçu və istehkam. Nizami planda piyada bölməsi - iki bölməlik tabordan, topçu bölməsi - iki toplu taqımdan, istehkam bölməsi isə - bir istehkam bölməsindən ibarət idi.

Məktəbdə təhsil müddəti iki il idi. Burada həm hərbi qulluqçular, həm də 17-28 yaş arasında olan mülki şəxslər təhsil ala bilərdilər. Piyada bölməsinə gimnaziyanın 4-cü sinfini və ya ona müvafiq olan təhsil ocağını bitirmiş, ya da ali ibtidai məktəbin tam kursunu bitirmiş gənclər, topçu və istehkam bölmələrinə isə gimnaziyanı və ona uyğun olan digər təhsil müəssisəsinin tam kursunu bitirmiş gənclər daxil ola bilərdilər. Məktəbin hərbi təlim-tərbiyəsində aşağıdakı məqsədlər əsas tutulurdu:

1. Vətəndaş və hərbi borca dərin məsuliyyət hissənin aşılması;
 2. İşgüzar və mübariz xarakterin tərbiyə edilməsi;
 3. Vətənin müdafiəsində dayanmalı olan hərbiçinin müqəddəs vəzifələrinə şüurlu münasibətin formalaşdırılması;
 4. Hərbi intizama və özündən böyüklərə ehtiram bəslənilməsinin yunkerlərə öyrədilməsi;
 5. Yoldaşlarına qarşı səmimi münasibətin əldə edilməsi.
- Məktəbdə ümumi təhsil və hərbi fənlər tədris edilirdi.

Ümumi təhsil fənləri:

- İlahiyyət qanunları;
- Türk dili və ədəbiyyatı;
- Riyaziyyat;
- Fizika və kimya;
- Coğrafiya;
- Ümumi tarix və türk xalqları tarixi.

Hərbi fənlər:

- Taktika və hərbi-tarixi nümunələr;
- Topoqrafiya;
- İstehkam işləri;
- Topçuluq;
- İnzibatçılıq;
- Qanunşünaslıq.

Hərbi məktəbdən başqa İstehkam məktəbi və Hərbi Dəmir Yolu məktəbi də Azərbaycan Ordusu üçün zabitlər hazırlayırdı. İstehkam məktəbinin 1919-cu ilin əvvəllərində açılması güman edilir. Bu məktəb də 1919-cu ilin sentyabrına kimi Gəncədə fəaliyyət göstərmiş və sonra Praporşiklər məktəbi ilə birlikdə Bakıya köçürülmüşdü. Onun yaradılmasında əsas məqsəd Azərbaycan Ordusu üçün zəruri olan istehkamçı kadrların hazırlanması idi.

Hərbi Dəmir Yolu məktəbi isə 1919-cu il avqustun 10-da açılmışdı. Onun açılması hərbi daşınmalarda, hərbi infrastrukturun işinin təşkilində dəmir yolu nəqliyyatının artan əhəmiyyəti və bu nəqliyyat növü üçün hərbi mütəxəssislərin hazırlanması zərurəti ilə bağlı idi. Məktəbdə həm əsgərlərin, həm də zabitlərin hazırlanması planlaşdırılırdı. Daha doğrusu, burada gənc zabitlərin yenidən ixtisaslaşdırılması aparılırdı.

Qoşunların maddi-texniki təchizatı və təminatı, hərbi hissələrin zabit və əsgər heyəti ilə komplektləşdirilməsi ordu quruculuğunun vacib sahələrindən biridir. Ancaq ordunun gücü təkə bu vacib elementlərin mövcudluğunda deyil, həm də onların necə hərəkətə gətirilməsində, qarşılıqlı əlaqələrinin necə yaradılmasında, malik olduqları imkanların nə dərəcədə reallaşdırılmasındadır. Məlumdur ki, orduda kəmiyyət ölçülərinin əhəmiyyəti böyükdür. Ancaq hərbi elmi inkişaf etdikcə, elm və texnika insan həyatına daha fəal müdaxilə etdikcə hərbi işində də keyfiyyət amili çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Həmin keyfiyyətlər isə qoşunlarda düzgün qurulmuş təlim və tərbiyə ilə əldə edilir. Təlim və tərbiyə döyüş əməliyyatının aparılması və hərbi xidmətin yerinə yetirilməsi üçün bölmələrin, hissələrin və onların idarəetmə orqanlarının döyüş fəaliyyətinin nizamlanması və hərbi qulluqçuların ayrı-ayrı kateqoriyalarının hərbi, nəzəri, praktiki vərdişlərinin artırılması, mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşdırılması sahəsində həyata keçirilən tədbirlər sistemidir.

Qoşunların təlim və tərbiyəsi dərslər, təlimlər, döyüş atıcılığı, manevrlər, çöl təmirləri və s. formada həyata keçirilir. Bu formaların hansının nə vaxt seçilməsi də böyük nəzəri və praktiki əsaslandırmanı tələb edir.

Müvafiq struktur və orqanların fəaliyyətinin səmərəliliyi də məhz onunla xarakterizə olunur ki, həmin strukturlar təlimin zaman və məkan daxilində ən düzgün formasını seçir, onun reallaşdırılması, digər formalarla uzlaşdırılması və real həyata yaxınlaşdırılması üçün müvafiq tədbirləri həyata keçirirlər.

Cümhuriyyət ordusunda döyüş hazırlığı proqramları hissələrin özlərində hazırlanırdı. Hissənin yerləşdiyi ərazi, malik olduğu təlim bazası və s. amillərə görə hazırlıq proqramları bir-birindən azacıq fərqlənə bilsə də, ümumi tələblər konkret qoşun növünün bütün hissələr üçün eyni idi.

Döyüş hazırlığının planında yay və qış mərhələlərinin xüsusiyyətləri nəzərə alınır, lakin bu mərhələlər arasında qəti bir sərhəd yox idi. Hər təlim mərhələsinə aid olan təlim-tərbiyə proqramları bir neçə dövrü əhatə edirdi. Hər biri bir neçə həftədən və ya aydan ibarət olan bu dövrlərin müəyyənləşdirilməsində də xüsusi meyar yox idi. Bu dövrlər əsasən təlim prosesinin qarşısına qoyulan konkret vəzifələrlə müəyyənləşdirilirdi.

Piyada alaylarında qəbul edilmiş proqram 6 həftə üçün nəzərdə tutulmuşdu. Bu proqramın qarşısında dayanan vəzifələr aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdi: sırası əsgərdən ona etibar edilmiş silahdan yaxşı istifadə etməyi bacaran, qarşıya çıxan çətinlikləri dəf etməyə qadir olan şüurlü döyüşçü hazırlamaq. Bunun üçün sırası aşağıdakıları mənimsəməli idi: 1) döyüş fəaliyyətinin bütün növlərində (döyüş, səfər, istirahət, mühafizə xidməti, kəşfiyyat, qarovul və daxili xidmət) əsgərin vəzifələrini öyrənmək; 2) döyüş silahını (tüfəng, əl qumbarası və pulemyot), ondan istifadəni və atmağı, ona qulluq etməyi, habelə soyuq silahdan istifadə etməyi bacarmaq; 3) çöl gimnastikası ilə məşğul olmaq. Bunun üçün əl altında olan əşyalardan ən sadə alətlər - paralel qollu turnik, üfüqi tir, müxtəlif maneələr hazırlanmalı idi. Dərslərin ikitərəfli və şərti düşməne qarşı mübarizə əsasında hazırlanmış taktiki təlimlə başa çatdırılması nəzərdə tutulurdu. Proqramda gecə dərslərinin keçilməsi də nəzərdə tutulmuşdu. Əsgərlər gündə 6 saat fəal məşğul olmalı idilər.

Altı həftəlik döyüş hazırlığı proqramı aşağıdakı şəkildə tərtib edilmişdi:

A. Birinci həftə

- saat 7.00-8.30. Passiv gimnastika;
- saat 8.30-9.00. İdman qurğuları üzərində gimnastika;
- saat 9.15-9.55. Tüfəngin qundağının düzgün dayaqlandırılması, bütün vəziyyətlərdə düzgün nişanlanma, nişangahın düzgün qurulması;
- saat 10.00-11.00. Sıra dərsləri. Dönmə hərəkətləri, cərgə təlimi və bir sıradan iki sıraya keçid;
- saat 11.00-11.30. Səpələnmiş sıra ilə tanışlıq;
- saat 13.00-14.30. Nişançının zəncirvari hərəkət zamanı vəzifələri, tüfəngin sökülməsi və yığılması.

B. İkinci həftə

- saat 8.00-8.30. Passiv gimnastika;
- saat 8.30-9.00. İdman qurğuları üzərində gimnastika;
- saat 9.15-9.55. Tüfəngin qundağının düzgün dayaqlandırılması, nişangahın düzgün qurulması, bütün vəziyyətlərdə tüfəngin doldurulması, tətiyin çəkilməsi;
- saat 10.00-11.00. Sıra dərsləri. Taqım təlimləri;
- saat 11.00-11.30. Səpələnmiş sıra-səpələnmiş taqım və onun ərazidə istifadə edilməsi;
- saat 13.30-14.30. Nişançının zəncirvari hərəkət zamanı vəzifələri, tüfəngin sökülməsi və yığılması, onun təmizlənməsi.

C. Üçüncü həftə

- saat 8.00-8.30. Passiv gimnastika;
- saat 8.30-9.00. İdman qurğuları üzərində gimnastika;
- saat 9.15-9.55. Qundağın düzgün dayaqlandırılması, nişanalma, nişangahın düzgün qurulması, tüfəngin doldurulması, tətiyin çəkilməsi, tək-tək atəş və yaylım atəş;
- saat 10.00-11.00. Sıra dərsləri. Taqım təlimi;
- saat 11.00-11.30. Taqımın səpələnmiş sırası və ərazidə taktiki məsələnin həlli;
- saat 13.30-14.30. Çöl Nizamnaməsi. Keşikçi xidməti, onun məqsədi. Keşikçi tərtibləri haqqında ümumi məlumat. Zastava, çöl qarovulu. Saatdarın, dozorun,

pusqunun vəzifələri, mühafizə keşiyində, ehtiyatda, zastavada, çöl qarovulunda riayət olunan qaydalar.

Ç. Dördüncü həftə

- saat 8.00-8.30. Passiv gimnastika;
- saat 8.30-9.00. İdman qurğuları üzərində gimnastika;
- saat 9.15-9.55. Qundağın düzgün dayaqlandırılması, nişanalma, nişangahın düzgün qurulması, tüfəngin doldurulması, tətiyin çəkilməsi;
- saat 10.00-11.00. Bölük praktiki təlimi;
- saat 13.30-14.30. Keşikçi xidməti, onun məqsədi, mühafizə keşiyi, keşikçi dəstəsi və çöl qarovulu haqqında məlumat.

D. Beşinci həftə

- saat 8.00-8.30. Passiv gimnastika;
- saat 8.30-9.00. Qurğular üzərində gimnastika;
- saat 9.30-9.55. Qundağın düzgün dayaqlandırılması, bütün vəziyyətlərdə nişanalma, nişangahın qurulması, tüfəngin doldurulması və tətiyin çəkilməsi;
- saat 10.00-11.00. Ərazidə praktiki məsələlərin həlli ilə bölük taktiki təlimi;
- saat 13.30-14.30. Keşikçi xidməti, səfər və hücum məlumatları. Hər bir sıravı üçün Qarnizon Nizamnaməsindən zəruri olan məlumatlar.

E. Altıncı həftə

- saat 8.00-10.00. Zəif atıcılarla atışın müxtəsər kursunun keçilməsi;
- saat 10.00-10.30. Bölük komandirləri tərəfindən tərtib edilmiş proqramın sıra və praktiki təlimin zəif mənimsənilmiş bölmələrinin təkrarı;
- saat 13.30-14.30. Sıravı üçün Daxili Xidmət, İntizam və Qarnizon nizamnamələrindən zəruri olan məlumatlar.

Tərtib olunmuş proqramların həyata keçirilməsinə bir sıra səbəblər bu və ya digər dərəcədə təsir göstərirdi. Alay komandirləri bildirirdi ki, əsgərlərin təlim komandasını bitirəndən sonra döyüş hazırlığının aparılmasına cəlb edilməsi ümumi hazırlıq səviyyəsini qaldırmış və əsgərlərin çoxunun şüurunda xidməti borcların icrasına və hərbi xidmətin mahiyyətinə münasibətdə bir dönüş yaratmışdır.

Bütün bu görülən işlər qoşunların döyüş hazırlığının ümumi səviyyəsində öz əksini tapırdı və hərbi hissələrin döyüşkən qüvvəyə çevrilməsinə zəmin yaradırdı.

SUMMARY

T. E. SHAHBAZOV

Military Academy of the Armed Forces

E-mail: atamsh72@yahoo.com

**ORGANIZATION OF DAILY RULES IN MILITARY SCHOOLS OF THE PEOPLE'S
REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN 1918-1920**

Organization of daily rules in military schools of the Azerbaijan Democratic Republic in 1918-1920, special attention to the organization of education in the process of training national military personnel and classification of training forms of troops, combat training plan taking into account summer and winter seasons is informed about.

Key words: People's Republic of Azerbaijan, army construction, rules of the day, combat readiness program, staffing problems.

РЕЗЮМЕ

ШАХБАЗОВ Т. Э.

Военная академия Вооруженных Сил

Электронная почта: atamsh72@yahoo.com

**ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАВИЛА ДНЯ В ВОЕННЫХ ШКОЛАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В 1918-1920 ГГ.**

Организация дневного распорядка в военных училищах Азербайджанской Демократической Республики в 1918-1920 годах, особое внимание к организации обучения в процессе подготовки национальных военнослужащих и классификации форм обучения войск, принятие плана боевой подготовки, с учетом летнего и зимнего сезонов.

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, строительство армии, распорядок дня, программа боевой подготовки, кадровые проблемы.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 04.02.20